

УДК 81.27/811.111–112'06

ВПЛИВ ПРЕСКРИПТИВНОЇ ГРАМАТИКИ ДР. ПОЛ. XVIII СТ. НА ФОРМУВАННЯ СТАНДАРТУ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Семененко Г.М.

У статті аналізується роль прескриптивної граматики як однієї з найважливіших складових процесу формування стандартної англійської мови у др. пол. XVIII ст. в історичному контексті глобальних змін у відношенні до національних мов у добу Просвітництва. Визначаються основні теоретичні засади, покладені в основу підручників з граматики англійської мови цієї доби, практичні рекомендації граматистів-прескриптивістів і функції новоутвореного стандарту англійської мови як маркера соціального класу мовця.

Ключові слова: прескриптивна граматика, відокремлення прийменника, множинне заперечення, історична соціолінгвістика.

В статье анализируется роль прескриптивной грамматики как одной из важнейших составляющих процесса формирования стандартного английского языка во второй половине XVIII века в историческом контексте глобальных изменений в отношении национальных языков в эпоху Просвещения. Определяются основные теоретические принципы, положенные в основу учебников по грамматике английского языка этой эпохи, практические рекомендации грамматистов-прескриптивистов и функции новообразованного стандарта английского языка как маркера социального класса говорящего.

Ключевые слова: прескриптивная грамматика, отделение предлога, множественное отрицание, историческая социолингвистика.

The article determines the role of the prescriptive grammar as one of the most important components of standard English in the second half of the 18th century in the historical context of the global change in the treatment of national languages in the Age of Reason. The basic theoretical principles underlying the English grammar textbooks of this period and practical recommendations are examined as well as the grammar's newly acquired functions of the social class marker.

Key words: prescriptive grammar, preposition stranding, multiple negation, historical sociolinguistics.

Соціальна структура англійського суспільства XVIII ст. характеризується швидким зростанням середнього класу. Зі збільшенням чисельності середнього класу, розміру накопиченого ним багатства та впливу у суспільстві зростає потреба у встановленні стандартів мови, які б використовувалися під час вирішення спірних питань стосовно вживання та варіативності. Певні кроки були зроблені для організації мовної академії на зразок французької, проте через низку факторів, у тому числі політичних, такі зусилля не дали результату. Функції академії почали виконувати словники, наприклад словник С.Джонсона [9], і підручники з граматики, найвідомішим серед яких є "Короткий вступ до англійської граматики" Роберта Лоута [11].

Спільні зусилля укладачів словників і граматистів були спрямовані на досягнення трьох необхідних цілей: визначити, вдосконалити та зафіксувати стандарт англійської мови раз і назавжди.

У др. пол. XVIII ст. здатність говорити правильно і доречно ставала все більш важливим фактором у забезпеченні соціальної мобільності. Ті члени суспільства, які прагнули підвищити свій соціальний статус, повинні були не тільки обертатися у вищих колах, але й мати змогу елегантно і, головне, правильно висловлювати свої думки. Зазначимо, що необхідний інструктаж у цих питаннях забезпечували не словники, а саме підручники з граматики англійської мови, оскільки, як правильно стверджував Р.Лоут, "мистецтво правильно виражати

свої думки за допомогою слів – це граматики” [11]. Тому актуальним вважаємо з’ясування ролі прескриптивної граматики у формуванні стандартної англійської мови у др. пол. XVIII ст. в історичному контексті глобальних змін у відношенні до національних мов у добу Просвітництва. Метою статті є визначення основних теоретичних засад, покладених в основу підручників з граматики англійської мови, практичних рекомендацій граматистів-прескриптивістів XVIII ст. і аналіз функціонування новоутвореного стандарту англійської мови як маркера соціального класу мовця.

Існує безліч факторів, що вплинули на створення існуючої довіри до словників і граматик у ранньоніоанглійський період: одні з них виходять корінням з античності, інші виникли в період між 1650 та 1800 рр. Прескриптивізм не з’явився на пустому місці з нічого – він був частиною і результатом загального процесу мислення цього періоду.

Зменшення використання латини як засобу міжнародного і наукового спілкування й зростання ролі національних європейських мов, відкриття нових мов і використання національних мов у релігійних службах дали поштовх до усвідомлення того, що люди здатні контролювати розвиток мов, якими вони розмовляють. До 1650 р. в Англії толерантність до мовної варіативності була загальнопоширеною, однак у др. пол. XVII ст. з’являється потреба у регуляризації, стандартизації, кодифікації та уніфікації. Найосвіченіші члени суспільства неодноразово застерігали, що зростаюча кількість нових засобів прикрашання мови може привести до “некрасномовного, неточного і неоднозначного спілкування” [7, с. 19]. Правильність структури граматичних конструкцій і їх вживання стали популярними темами для дискусій і коментарів.

Необхідно вказати на різницю у підходах до трактування граматики авторами пер. і др. пол. XVIII ст.: більшість граматик, написаних у першій половині століття, не торкалися вічної проблеми мовної культури, а натомість були присвячені опису типових граматичних структур, які вживаються в мові. Автори підручників з граматики цього періоду не цікавилися питаннями наставлення мовної спільноти, розділеної відповідно до соціальних факторів, як-от: соціальний клас, стать, або освіта, – ідеалізована мовна діяльність сприймалася ними як однорідна. Починаючи з др. пол. XVIII ст. автори-граматисти стали виконувати роль арбітрів у питаннях правильності і ввічливості у мові – з’являється низка підручників, створених з метою інформування та навчання новонародженого середнього класу мовним манерам, які зможуть відкрити їм двері у вище суспільство, до якого вони прагнуть належати.

Важливо також відмітити, що, незважаючи на концептуальну зміну підходу до трактування граматики лінгвістами XVIII ст. – від опису мовних явищ до надання інструкцій щодо їхнього вживання, – реальний обсяг знань про структуру мови майже не змінюється [8, с. 310]. В цьому аспекті різниці між граматистами першої й др. пол. XVIII ст. відсутня.

Кодифікація мови в граматиках др. пол. XVIII ст. приводить до чіткого розуміння, якою саме є мова

нижчих прошарків суспільства (так звана “неввічлива” англійська) – вона неточна, застаріла і неформальна. Натомість стандартна новоанглійська є сучасною, формальною і правильною; на відміну від традиційних регіональних діалектів, вона вільна від лексичних і граматичних архаїзмів. Порівняно з неформальними соціолектами, характерними для локальних спільнот, стандартна мова вільна від колоквіалізмів. І, нарешті, на відміну від неформальної недбалості у письмі неосвічених людей, вона не повинна містити помилок. Тому одним із найкращих джерел соціолінгвістичної інформації у др. пол. XVIII ст. стають підручники граматики. Р.Робінс зазначав, що “у часи значної соціальної мобільності між різними класами суспільства важко переоцінити соціальну значущість вивчення граматики” [13, с. 295]. Дослідник пояснює своє твердження, вказуючи, що йдеться про двосторонню мету, яка відповідає інтересам двох різних класів: з одного боку, вищим прошаркам суспільства необхідно знати, як зберегти свої мовні стандарти елегантності і витонченості, з іншого, ті члени суспільства, яким менше пощастило при народженні, потребують інструктажу із самонавчання і самопокращення [13]. Педагогічна стратегія, спрямована на визначення помилок у роботах найвизначніших англійських авторів того періоду таким прозорим способом, була дуже ефективною. Прескриптивісти стверджували, що ніхто не може бути настільки добре освіченим, щоб взагалі не робити граматичних помилок, і, таким чином, переконували своїх невпевнених у собі читачів, що через навчання правильної мови можна приєднатися до тих, ким вони найбільше захоплюються. Крім цього, популярна періодична преса постійно та з ентузіазмом підтримувала авторитет правильної стандартної англійської мови, пропорованої прескриптивістами.

Однак, незважаючи на добрі наміри, правильна, “ввічлива” англійська так і не стала ознакою хорошого виховання і фактором соціальної мобільності, натомість вона перетворилася на засіб стратифікації суспільства, поділила його на різні верстви. В кінці століття культивована прескриптивістами “ввічлива” англійська мова не є засобом політичного об’єднання та соціальної гармонії між беззаперечно різними прошарками досить широкого середнього класу, а навпаки – засобом їх дискримінації.

Прескриптивні граматики створювали ідеальну англійську, необхідну мовцям для того, щоб бути прийнятими серед “ввічливого” середнього класу, шляхом наведення численних прикладів з творів “найкращих” авторів. Одним із способів уточнення, що саме вважати правильним, є демонстрація того, як “правильна” мова “забруднюється” колоквіалізмами, архаїчними виразами та граматичними помилками, тому письмові літературні твори, які віднині вважаються критично важливими для визначення стандарту, підлягають детальному вивченню в світлі нового розуміння поняття ввічливої правильної мови. Критичний аналіз творів відомих авторів ілюструє як правильне, так і неправильне вживання. Прескриптивні граматисти анітрохи не зацікавлені у видаленні творів цих авторів із канону, їх більше цікавить виявлення при-

кладів правильного і неправильного мовлення з метою навчити своїх читачів практичної граматики.

Виокремлюючи значну кількість неправильного вживання граматичних структур визначеними авторами, граматисти вивели низку правил, які можна спостерігати у дії – у творах найкращих представників англійської літератури. Наприклад, Джеймс Б'юкенен цитує Еддісона для того, щоб проілюструвати правило узгодження підмета і присудка: *It is requisite that the Language of an Heroic Poem should be both perspicuous and sublime: In proportion as either of these two Qualities are wanting, the Language is imperfect* виправляє *is wanting* [3, с. 85]. Р.Лоут вказує на помилку у вживанні А.Поупом дієслова минулого часу однини із займенником другої особи *you* у реченні *I am just now as well, as when you was here*, наголошуючи, що, незважаючи на те, що займенник *you* відноситься до однієї особи, вживання дієслова в однині є граматичною помилкою у застосуванні правила узгодження підмета і присудка [11, с. 49].

Звертаючись до правил латинської граматики, прескриптивісти піддають критиці значну кількість виразів, які мають тривалу історію вживання в англійській мові, – граматичні структури, які вважаються правильними в сучасних підручниках з граматики англійської мови, вперше були визнані такими саме у XVIII ст.

Р.Лоут писав про проблеми з прислівниками, які деякі автори, наприклад Драйден і Свіфт, вживали у тій самій формі, що й прикметники: *extreme elaborate* або *extreme unwilling*. Деякі прескриптивісти пропонували додавати суфікс *-ly* до всіх прислівників без винятку, рекомендуючи використовувати форми на зразок *sonly, friendlily* [1, с. 175].

Граматистами доби прескриптивізму засуджувалося застосування подвійного порівняння в словах *lesser* та *worser*. Р.Лоут вказував, що форма *lesser* є більш прийнятною, оскільки він частіше чув її у мовленні, визнаючи, таким чином, критерій вживання при визначенні стандарту. Ще однією інновацією саме цього періоду стала диференціація вищого і найвищого ступенів порівняння прикметників [2, с. 278].

Конструкція з відокремленим прийменником (*preposition stranding*) також уперше було визнана помилковою саме в цей період на основі наступних факторів: по-перше, розміщення прийменника в кінці речення не має еквіваленту в латинському синтаксисі, на основі якого прескриптивісти створювали власні підручники. У латинській мові порядок слів є нефіксованим, тобто підмет, дієслово та прямий додаток можуть розміщуватися в будь-якій послідовності. За цих умов місце прийменника є дуже вагомим: зміст речення може зазнавати суттєвих змін, якщо прийменник не стоїть безпосередньо перед комплементом, тому в латині стилістичне правило вживання прийменника відразу перед комплементом є обов'язковим – це явище відоме під назвою *pied piping*; як наслідок прийменник ніколи не може займати фінальну позицію в латинському реченні. По-друге, відповідно до етимології самого терміна *preposition* (від лат. *prae* – 'перед' і *ponere* – 'місце') прийменник повинен вживатися перед словом, яким він керує.

Правило про невживання прийменника в кінці речення було створене *ex nihilo* у 1672 р. есеїстом Джоном Драйденом, який, проаналізувавши фразу Бена Джонсона '*the bodies that those souls were frightened from*' (1611), зазначив, що Джонсон мав би написати '*the bodies from which those souls were frightened*', без жодного обґрунтування того, чим його варіант був кращий за оригінал [14, с. 627]. Незважаючи на широке застосування конструкції визначеними авторами епохи Відродження, Драйден вважає її неприпустимою, і, відповідно до власних суджень, він свідомо після 1672 р. перестає вживати відокремлені прийменники. Зазначимо, що Дж.Драйден також відомий тим, що критикував і виправляв власні твори як приклад "руху у напрямку до більшої правильності мови" [16].

Дехто з граматистів епохи прескриптивізму (Х.Джонс, Дж.Прістлі, Дж.Кемпбел) досить поблажливо ставилися до вживання відокремлених прийменників, зокрема Дж.Прістлі писав:

"It is often really diverting to see with what extreme caution words of such frequent occurrence as 'of' and 'to' are prevented from fixing themselves in the close of a sentence; though that be a situation they naturally incline to, where they favour the easy fall of the voice, in a familiar cadence; and from which nothing but the solemnity of an address from the pulpit ought to dislodge them; as in any other place they often give too great a stiffness and formality to a sentence" [12, с. 50–51].

Проте основна маса дослідників критикувала і забороняла вживання конструкції як неелегантною, недоречною, грубою або навіть помилковою (Дж.Мейсон, Дж.Б'юкенен, Х.Блейр). У граматиці Джеймса Б'юкенена "A Regular English Syntax" [3] автор ділиться спостереженнями про те, що відокремлений прийменник превалює в розмовному дискурсі, однак, безсумнівно, елегантніше вживати прийменник безпосередньо перед відносним займенником, особливо в офіційному дискурсі. Так речення (1)

(1) "It is the God of the universe whom we worship, whom there is none like to, and whom we live, move, and have our being in"

критикується за вразливу неелегантність, правильно писати:

(2) *...to whom there is none like, and in whom we live, move &co...* [3, с. 98].

Іншим важливим нововведенням у парадигмі прийменника була диференціація вживання *between* та *among*.

Наріжним каменем у дискусіях пуристів нового часу стало правильне вживання займенників. Р.Лоут був непохитний у питанні вжитку займенника в називному відмінку після дієслів-зв'язок: "*The Verb to Be has always a Nominative Case after it; as, 'it was I and not He, that did it:' unless it be in the Infinitive Mode; 'though you took it to be Him'"* [11, с. 105–106]. Він також визначив, яку форму займенника обирати після *than* і *as*: критикуючи некоректне вживання Свіфтом *than me* та Гоббсом *as them*, граматист наголошував, що правильним варіантом вважається *You are not so tall as I [am]* [11, с. 105–106]. Прагнення до абсолюту також порушило питання, який займенник вживати для безособового посилання на початку підрядного речення.

Прескриптивісти вважали неможливим вживання *whose* як присвійної форми займенника *which*. Лоут цитує Драйдена "The question, whose solution I require" і наполягає, що присвійною формою *which* може буди тільки *of which*. виправлена Лоутом фраза Драйдена повинна виглядати так: *The question, the solution of which I require* [11, с. 105–106]. У більшості випадків мовці ігнорували це правило. Схожа ситуація спостерігалася із вказівкою використовувати *who* для істот, а *which* для неістот, яка знову ж таки досить часто ігнорувалося мовцями, які вживали/чуть *that* і в тому, і в іншому випадках.

Ситуація з дієсловами була ще складнішою: вирази на кшталт *had rather* і *had better* засуджувалися граматистами, значення дієслів *lie* та *lay* уперше були уточнені і відокремлені саме у XVIII ст. Прескриптивісти також виступали проти спрощень у системі сильних дієслів, наполягаючи на збереженні форм на кшталт *sit sat sitten* або *spit spat spitten*. Іншою значною проблемою в системі дієслова було узгодження підмета і присудка, особливо вживання форм минулого часу дієслова *to be*. У XVIII ст. узгодження *you was* в однині було досить поширеним, проте Лоут і Прістлі рішуче виступили проти, що з часом і дало єдину можливу форму *you were* і для однини, і для множини. Щодо узгодження вказівних займенників з іменниками, то вживання *that means/this means* Лоут називав нелогічним, наполягаючи на формах *this mean/that mean* для однини і *these means/those means* для множини [11, с. 105–106]. Це правило так ніколи і не було відлене: наразі *means* є загальновизнаною формою однини, а мети логічності і послідовності, постульовану Лоутом, досягнуто не було.

Безсумнівно, для граматистів епохи Просвітництва було неприпустимим вільне варіювання допоміжних дієслів для утворення майбутнього часу *shall* і *will*. Першим, хто наполягав на вживанні *shall* тільки в першій особі, а *will* у другій і третій, був Дж. Уолліс у праці "Grammatica Linguae Anglicanae" [12]. До кін. XVIII ст. це правило стало загальноприйнятим. Проте воно серйозно ускладнювалась, якщо йшлося про складні дієслівні форми для вираження способу та інших граматичних категорій. На поч. XX ст. брати Фоулери у праці "The King's English" (1906) двадцять сторінок присвятили ретельному поясненню правильного вживання *shall/will*. Вони зазначали, що інтуїтивно правильно форми *shall/will*, вживають вихідці з півдня Англії, для яких будь-які пояснення будуть зайвими, у той час як для тих, хто народився в інших

частинах Англії, ці пояснення будуть заскладними. Бамбас зазначає, що до тих, хто неправильно вживав *shall/will*, відносилися Генрі Суїт, Оскар Уайльд, Роберт Стівенсон, Уільям Гладстон і газета "London Time" [1, с. 179]. Ця ситуація свідчить, що іноді правила прескриптивної граматики приживалися, навіть якщо таке траплялося з мовцями лише одного діалекту. У більшості ж випадків живий потік мовлення ігнорував будь-які розпорядження і вказівки [4].

Саме у XVIII ст. остаточно було заборонено вживати множинне заперечення (Negative Concord). Множинне заперечення широко застосовувалося в давньо- і середньоанглійській мові, в сучасній стандартній англійській таке вживання вважається неправильним [5, с. 194]. Першим граматистом, що розпочав битву проти подвійного заперечення, був Дж. Грінвуд [6, с. 92]. У його короткому описі згадувався логічний принцип, аксіома, широко прийнята в добу Відродження: *two negatives, or two adverbs of denying do in English affirm* [10]. Це математичне правило було, безсумнівно, перенесено в лінгвістику з математики.

У граматиці Лоута чітко вказано, що два заперечення роблять речення стверджувальним [11, с. 99], але Прістлі і деякі інші граматисти кінця XVIII ст. ставилися до подвійного заперечення толерантніше, спираючись на його широке вживання на попередніх етапах розвитку англійської мови [12, с. 101].

Отже, в результаті роботи прескриптивістів в англійців зникло відчуття недосконалості власної мови, вже не можна було сказати, що в англійській мові немає правил – на сьогоднішній день існує думка, що правил забагато. Деякі з цих правил, сформульовані прескриптивістами, не прижилися, решта з тих, що залишилися, мають досить сумнівну репутацію, але досі використовуються в підручниках з граматики англійської мови. Проте багато проблем вживання, які обговорювалися з часів Драйдена і Свіфта, були вирішені. Була встановлена чітка межа між стандартним і нестандартним вживанням; завдяки цій межі стандартна мова стала одним із маркерів вищого соціального статусу. Навіть зараз, як і за часів перших прескриптивних граматик, вивчення стандартної форми англійської є важливою частиною успішного просування у суспільстві. У подальшому вважаємо за необхідне дослідити діяльність лексикографів новоанглійського періоду та роль словників як ще одного авторитетного фактора стандартизації англійської мови.

Література

1. Bambas R. C. The English language: Its origin and history / Bambas Rudolph C. – Norman, OK : The University of Oklahoma Press, 1980. – 333 p.
2. Baugh A. C. A History of the English Language / Baugh Albert Croll, Cable Thomas. – 5th ed. – London : Routledge, 2002. – 447 p.
3. Buchanan J. A Regular English Syntax: Wherein is Exhibited, the Whole Variety of English Construction, Property Exemplified / Buchanan James. – London : J. Wren, 1767. – 237 p.
4. Cole S. A. N. The Rise of Prescriptivism in English [Електронний ресурс] / Cole Shadyah A. N. // Umm Al-Qura University Journal Of Educational and Social Sciences and Humanities – 2003. – P. 117–141. – Режим доступу:
<http://uqu.edu.sa/majalat/humanities/2vol15/011.pdf>. – Назва з екрану.

5. Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of the English Language / Crystal David. – 2nd ed. – Cambridge : Cambridge University Press, 2003. – 495 p.
6. Greenwood J. An Essay towards a Practical English Grammar (1711) / Greenwood, James. – Menston : Scholar Press, 1968. – 450 p.
7. Finegan E. Attitudes toward English usage: The history of a war of words / Finegan Edward. – New York : Teachers College Press, 1980. – 196 p.
8. Fitzmaurice S. M. The commerce of language in the pursuit of politeness in eighteenth-century England / Fitzmaurice Susan M. // English Studies. – 1998. – № 4. – P. 309–328.
9. Johnson S. A Dictionary of the English language: in which the words are deduced from their originals and illustrated in their different significations by examples from the best writers. To which are prefixed, a history of the language, and an English grammar : in 2 vol. / by Samuel Johnson, A. M. – London, MDCCLV. [1755] [Электронный ресурс] / Johnson S. – Режим доступа:
http://johnsonsdictionaryonline.com/?page_id=8. – Назва з екрану.
10. Kawabe R. Are They Merely “Prescriptive”? – Multiple Negation and the 18th-century Grammars [Электронный ресурс] / Kawabe Ruiko – 2010. – Режим доступа:
<http://hdl.handle.net/2433/108307>. – Назва з екрану.
11. Lowth R. A short introduction to English grammar (1762). In R. C. Alston (ed.) English linguistics 1500–800: A collection of facsimile reprints, no. 18. / Lowth Robert. – Menston, England : The Scolar Press Limited, 1969. – 185 p.
12. Priestley J. The Rudiments of English Grammar (1769). In R. C. Alston (ed.) English linguistics 1500-1800: A collection of facsimile reprints, no. 126. / Priestley, Joseph. – Menston, England : The Scolar Press Limited, 1970. – 205 p.
13. Robins R. H. The Evolution of English Grammar Books since the Renaissance / Robins Robert H. // The English Reference Grammar: Language and Linguistics, Writers and Readers, ed. by Gerhard Leitner. Tübingen : Niemeyer, 1986. – P. 292–306.
14. Quirk R., Greenbaum S., Leech G., and Svartvik J. A Comprehensive Grammar of the English Language / R. Quirk, S. Greenbaum, G. Leech. – London : Longman, 1985. – 1780 p.
15. Wallis J. Grammatica Linguae Anglicanae (1688) [Электронный ресурс] / John Wallis. – Режим доступа:
http://books.google.com.ua/books/about/Grammatica_linguae_Anglicanae.html?id=TXFJAAAAcAAJ&redir_esc=y. – Назва з екрану.
16. Yáñez-Bouza N. Prescriptivism and preposition stranding in eighteenth-century prose [Электронный ресурс] / Yáñez-Bouza Nuria // Historical Sociolinguistics and Sociohistorical. – 2006. – Linguistics 6. – Режим доступа:
www.let.leidenuniv.nl/hsl_shl/articles.htm. – Назва з екрану.